

ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATA TEISNUMO IR SUBJEKGINĖS TEISĖS POŽIŪRIU

Doktorantė Rūta Petkuvienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas petkuviene_ruta@yahoo.co.uk

Pateikta 2006 m. vasario 14 d., parengta spausdinti 2006 m. gegužės 12 d.

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos žmogaus teisės teismo ir subjektinės teisės požiūriu. Šis požiūris teikia galimybę metodologiškai sukonkretinti žmogaus teises bei suprasti jų ribas.

Žmogaus teisių sampratos apibrėžties problemiškas susijęs su tendencija absoliutinti žmogaus teises, nes teisių santykis su pareigomis formuluojamas neaiškiai. Tuomet tampa nebeaišku, ar savo teises asmuo gali įgyti tik vykdydamas pareigas, ar ir jų nevykdydamas.

Taikant istorinį, loginį analizės metodą straipsnyje nagrinėjama žmogaus teisių sampratos raida, atskleidžiama žmogaus teisių struktūra, jų įgyvendinimo specifika. Straipsnyje daroma išvada, kad žmogaus teisių analizė teismo ir subjektinės teisės požiūriu yra svarbi tuomet, kai iškyla poreikis įgyvendinti teisę praktinėje veikloje. Žmogaus teisių konkretumas leidžia žmogui skirti teisę nuo suteikto leidimo veikti. Kitaip tariant, subjektinės teisės lygiu žmogaus teisių įgyvendinimas turi būti grindžiamas subjekto pareiga nepažeisti kitų subjektų teisių.

Pagrindinės sąvokos: teismumas, subjektinė teisė, žmogaus teisės.

IVADAS

Žmogaus teisės yra daugiaaspektė teisinė kategorija, kurią tiria įvairūs mokslai – filosofija, sociologija, politologija, teologija, etika, jurisprudencija ir t. t. Tai lemia žmogaus teisių sampratos analizės kompleksškumą bei būtinybę šioje analizėje neapsiriboti kuria nors viena iš nurodytų mokslo šakų.

Šiame straipsnyje žmogaus teisės nagrinėjamos teismo ir subjektinės teisės požiūriu. Šis požiūris svarbus įgyvendinant teises, kai iškyla praktinis klausimas: kokias savo teises asmuo gali įgyti tik vykdydamas pareigas ir kokias – jų nevykdydamas.

Nuo to momento, kai pirmą kartą buvo suformuluotos žmogaus teisės, pradėta diskutuoti apie žmogaus teises ir pareigas siekiant išsiaiškinti, ar žmogaus teisių sąvoka savaime apima ir žmogaus pareigas. Siekiant įveikti žmogaus teisių koncepcijos neapibrėžtumą straipsnyje nagrinėjama žmogaus teisių istorinė raida teismo ir subjektinės teisės požiūriu.

Straipsnyje teismumas ir subjektinė teisė yra traktuojami kaip priemonės žmogaus teisių neapibrėžtumui įveikti.

TEISNUMO SAMPRATA

Teismumas plačiąja prasme suprantamas kaip teisės normų asmeniui suteiktas arba pripažintas leidimas veikti [1, p. 411]. Asmuo, naudodamasis suteiktu leidimu ir vykdydamas jį atitinkančias pareigas, įgyja konkrečią subjektinę teisę į tam tikrą gėrį, susikurtą ar įgytą vykdant pareigas.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.1 straipsnyje teismumas apibrėžiamas kaip „galėjimas turėti civilines teises ir pareigas“ [2]. Vokietijos civilinėje teisėje galėjimas turėti teises ir pareigas (teismumas) pripažįstamas gimusiam žmogui. Kitų Europos šalių (Šveicarijos, Estijos, Latvijos, Čekijos) civiliniuose kodeksuose įtvirtintos analogiškos nuostatos, kad „kiekvienas žmogus turi teismumą (*passive legal capacity, Rechtsfahigkeit*). Teismumas prasideda nuo

gyvo žmogaus gimimo momento“ [3]. Šiuose teisės aktuose teisnumas, išreikštas *galėjimo (turėjimo)* terminu, gali būti suprantamas tik kaip leidimas veikti¹.

Visi be išimties žmonės demokratinėje visuomenėje yra teisnūs, bet ne visi vienodai teismumu gali pasinaudoti. Žmonių teismo įvairialypiškumas slypi pačioje jų prigimtyje: ne visi žmonės vienodai yra protingi arba apdovanoti valia, ne visi vienodai išsimokslinę arba turintys žinių. Negalima, pavyzdžiui, vienodų teisių suteikti vaikui ir suaugusiam žmogui, juo labiau visus žmones sulyginti veiksmumu [4, p. 427].

Teisnumas pirmiausia yra siejamas su leidimu įgyti subjektinę teisę: žmogus gali turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti, gali laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje, gali laisvai išvykti iš Lietuvos [5]. Šios bei kitos teismo lygio teisės asmeniui yra pripažįstamos be išankstinių sąlygų – pareigų vykdymo. Taigi teisnumas – tik bendras (abstraktus) leidimas veikti, galimybė įgyti teisės aktuose numatytas teises ir pareigas, o ne faktinis teisių buvimas [6, p. 519]. Tai teisinio ir socialinio asmens statuso sudėtinė dalis ir svarbiausia prielaida. Teisnumas apibūdina asmenį kaip teisės subjektą. Principinės teismo nuostatos yra įtvirtintos tarptautiniuose ir kituose dokumentuose dėl žmogaus teisių ir atspindi humanizmo, laisvės, teisingumo idėjas.

Taigi teisnumas yra pirmoji priemonė žmogaus teisių sampratai sukonkretinti. Tačiau šio lygio žmogaus teisių samprata nėra išsami pačių žmogaus teisių įgyvendinimo ir ypač pažeistų teisių gynimo požiūriu. Todėl būtina pereiti į subjektinių teisių lygį.

SUBJEKTINĖS TEISĖS SAMPRATA

Subjektinė teisė – tai konkrečiam asmeniui įstatymo leisto arba neuždrausto elgesio, ginamo valstybės prievarta, rūšis ir mastas [1, p. 420]. M. Villey subjektinę teisę aiškina kaip išskirtinai asmeninio pobūdžio teisę [7, p. 17]. H. L. A. Hartas prie vienos iš priminių normų rūšių priskyrė galias suteikiančias normas, t. y. subjektines teises. Privatiems asmenims teisinės galias suteikiančios normos Harto traktuojamos kaip tikrosios užbaigtos teisės [8, p. 21].

Subjektinių teisių pripažinimas (sankcionavimas) asmeniui yra pirmasis jo teisinio savarankiškumo požymis. Valstybė patvirtina asmens įgytas teises vykdant pareigas. Bet kuri subjektinė teisė yra tiek savaime vertinga, kiek galima ją įgyvendinti, t. y. pasinaudoti subjektinės teisės teikiamomis galimybėmis siekiant patenkinti materialinius arba kultūrinius poreikius. Todėl žmogaus teisės gali būti suprantamos kaip subjektinės teisės, išreiškiančios ne potencialias, o realias individo galimybes.

Paprastai asmuo gali įgyti subjektines teises tik vykdydamas jas legalizuojančias pareigas, tačiau egzistuoja kategorija žmonių, kurie objektyviai negali veikti pagal teisių ir pareigų vienovę, todėl jų

teisnumas verčiamas subjektine teise pareigai netarpininkaujant – visuomenei perimant tokių asmenų pareigų savo teisėms legalizuoti vykdymą [9]. Bet kuriuo atveju individas, visuomenė ir valstybė tarpusavyje yra susiję pareigomis. Žmogaus teisių įgyvendinimo visuotinumą priklauso tik nuo to, ar visoje šioje struktūroje bus vykdomos pareigos [10]. Teisinė pareiga pirmiausia turi būti paties teisės subjekto savanoriškas nusiteikimas atlikti kokius nors veiksmus kito asmens naudai arba nuo jų susilaikyti. Subjektine teise galima ir nepasinaudoti, galima jos atsisakyti², o teisinės pareigos atsisakyti negalima.

Jeigu subjektinė teisė bus pažeista kito asmens arba bus trukdoma ja pasinaudoti, tai asmuo, išreikšdamas teisinę pretenziją (pateikdamas viešojo administravimo institucijoms skundą, pareiškdamas ieškinį teisme ir pan.), turi teisę kreiptis į atitinkamą instituciją, kad jo teisėti interesai būtų apginti. Pretenziją, kaip sudėtinę subjektinės teisės ginties dalį, užtikrina valstybės kompetentingas institucijos panaudodamos valstybės prievartą. Subjektinės teisės pažeidimas – tai apskritai pačios teisės pažeidimas. R. A. Postnerio įsitikinimu, „išgyvenimas konkurencijos sąlygomis reikalauja turėti bent minimalų jausmą apie esminius dalykus, dėl kurių mes patys sprendžiame, ar pasilikti juos, ar atsikratyti jų, bei pasiryžimą kovoti už šią kontrolę – šis pasiryžimas yra subjektyviosios teisės jausmas“ [11, p. 278].

Taigi subjektinė teisė – tai leidžiamas elgesys, kurio įgyvendinimas visiškai priklauso nuo teisės turėtojo intereso, galimybių ir asmens gebėjimo (nuo paties asmens veiklumo). Subjektinėje teisėje visada yra koks nors interesas – turtinis, šeiminis, politinis ar kt. Interesas (lot. *interesse* – būti tarp, dalyvauti) yra susidomėjimas kuo nors, noras tai pažinti. Jis suteikia žmogaus veiklos tikslams kryptį, padeda orientuotis, pažinti naujus faktus, geriau suvokti tikrovę [12, p. 121]. Paprastai skiriamas tiesioginis interesas, kurį sukelia objekto patrauklumas, ir tarpinis interesas, kurį sukelia galimybė objektą parvesti priemone savo veiklos tikslui įgyvendinti. Abi intereso rūšys yra teisinės pretenzijos dalys. Todėl neatsitiktinai intereso sąvoka romėnų teisėje buvo įteisinta ir reiškė ginčo objektą ir su tuo ginču susijusius reikalavimus. Interesas gali būti teisingai supras tas nagrinėjant žmonių elgesio, socialinių grupių ir visos visuomenės ryšius ir šiuos ryšius susiejant su ekonomine, politine aplinka bei kitais bendro gyvenimo veiksniais. Šių veiksmų veikiami formuojasi žmoniškieji poreikiai, nuo kurių priklauso žmogaus teisių turinys. Tačiau materialinė visuomenės gerovė ir kitos gyvenimo sąlygos turi įtakos žmonių elgesiui ne tiesiogiai, o per sąmonės sritį. Taigi visuomenės gyvenimo sąlygos lemia tam tikrus, atitinkančias tas sąlygas, poreikius, sietinus su oria žmogaus egzistencija.

¹ Plačiau apie tai: A. Vaišvila *Teisė teorija*. – Vilnius: Justitia, 2004. P. 410.

² Pats atsisakymas įgyvendinti subjektinę teisę nepanaikina šios teisės ir nesukelia teisinių padarinių (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.137 str. 6 d.).

AR GALIMA ATPAŽINTI BANDYMĄ KONKRETINTI TEISĘ TEISNUMO IR SUBJEKTINĖS TEISĖS POŽIŪRIU ANTIKOS IR VIDURAMŽIŲ LAIKAIS?

Labiausiai per visą žmonijos istoriją paplitęs supratimas apie žmogaus teises – tai jų priklausomybės kildinimas „iš prigimties“. Žmogaus teisės pirmą kartą buvo suformuluotos vėlyvosios antikos (stoicizmo) laikais kaip iš visuotinės žmogaus prigimties, pirmiausia žmogaus orumo (Seneka) išplaukiantys reikalavimai. Ir nuo šio momento pradėta diskutuoti apie žmogaus teises ir pareigas siekiant išsiaiškinti, ar teisės sąvoka savaime apima ir žmogaus pareigas.

Senovės Graikijoje buvo mąstoma apie despotizmą, priespaudą, tačiau atvirai kalbėti apie žmogaus teises vengta. Tuo metu vyravusi socialinė santvarka, be abejonės, leido numanyti, jog yra pažeidžiamos piliečių teisės, tačiau apie šių teisių nepaisymą buvo kalbama netiesiogiai. Pavyzdžiui, Sofoklio „Antigonėje“ karalius neleidžia Antigonei palaidoti mirusio brolio, nes šis sukilo prieš valstybę. Karaliaus įsakui Antigone prieštarauja. Nepaklusimo priežastis pasak jos, yra ne tai, kad palaidoti savo brolių yra jos religinė pareiga, o tai, kad ji turi teisę tai padaryti. Čia mes galime išvelgti svarstymą apie laisvę kaip žmogaus teisę, nors Sofoklis šio žodžio taip ir neformulavo [7, p. 16].

Senovės Graikijoje žmogaus teisės formavosi veikiamos mitologinio supratimo apie poli ir apie jo įstatymus, kurie buvo tapatinami su dieviškuoju teisingumu. Anot to laikotarpio mąstytojų, apskritai teisė, taip pat ir kiekvieno žmogaus, kuris buvo *polio narys*, teisė kilo iš teisingumo kaip dieviškosios tvarkos supratimo. Žmogaus teisingumas buvo siejamas su jo politine, valstybine priklausomybe. Kitaip tariant, politiškai organizuotoje visuomenėje buvo įsisąmoninta būtinybė bendras piliečių politines teises objektyvizuoti teisingumo lygiu. Todėl galima kelti prielaidą, kad žmogaus teisės formavosi inversiniu būdu – iš subjektinės teisės lygio pereinant į teisingumo lygį.

Aristotelis sukūrė tam tikrą teisių koncepciją ir kalbą, kuria ją apibūdindavo. Tarkime, Aristotelis vartojo terminą *dikaion*, reiškiantį „teisingumo reikalavimą“, ir mes jį galėtume suprasti kaip teisę į tam tikrą visuomenės sukurtą gėrį. Aristotelis netgi teigė, kad „ir to, kas teisinga, pavadinimas (*dikaion*) kilo iš „dalyti pusiau“ (*dicha*)“ [13, p. 152]. Teisė į visuomenės sukurtą gėrį buvo susieta su pareiga: *individus atiduoda visumai tai, kas jai priklauso*. Tačiau visos teisės į gėrį, anot Aristotelio, turi būti skirtos tik piliečiams, kurie tiesiog yra vertesni savo kilme arba indėliu į valstybės gerovę ir atitinkamai nusipelnę, kad jiems būtų skirta daugiau visuomeninių gėrybių negu kitiems [13, p. 151].

Senovės graikų mąstytojų idėjos apie žmonių laisvę ir lygybę toliau buvo plėtojamos senovės Romoje. Prancūzų istorikas Michelis Villey, studijuodamas romėnų teisę, inicijavo diskusiją apie tai, ar joje egzistuoja objektinės ir subjektinės teisės skirtumas [7, p. 16]. M. Villey įrodinėja, kad romėnų teisėje nėra subjektnių tei-

sių sąvokos: lotyniškas terminas *ius* atitinka objektinės teisės sąvoką. Šį požiūrį kvestionavo Zukertas grįsdamas tuo, jog romėnų teisėje teisingumas suvokiamas kaip teisių kiekvienam suteikimas (*ius suum cuique tribuere*) arba tai yra „atidavimo kiekvienam savo“ išraiška. „Digestuose“ Ulpianas pateikia teisingumo reikalavimą: „teisingumas yra nuolatinė ir nekintanti valia kiekvienam suteikti jo teisę“ [14, p. 159]. Tačiau jis pabrėžia, kad teisės kiekvienam suteikimas yra siejamas su teisės reikalavimais, t. y. su tam tikromis pareigomis: gyventi garbingai, nedaryti žalos kitam, atiduoti kiekvienam tai, kas jam priklauso. Vadinasi, teisės susiejimas su pareiga ir leidimas naudotis bendru gėriu leidžia numanyti subjektnę teisę egzistuojant ir Romėnų teisėje.

Stoikai prigimtinę teisę laikė tokia teisę, kuri yra saistoma žmogaus būties. Manydami, kad gamta yra protinga, darni, dieviška, stoikai didžiausia išmintimi laikė žmogaus prigimtį atitinkantį gyvenimą, nes tik tuomet žmogaus santykiai bus darnūs su visa gamta, kurioje veikia tie patys dėsniai kaip ir žmoguje [15, p. 144]. Jie pirmieji nuosekliai, pagrįstai išskėlė teisių pripažinimo idėją siekdami užtikrinti kiekvieno gyvenančio žmogaus valstybėje egzistenciją ir sukurti darnias gyvenimo sąlygas. „Stoikų kosmopolitizmas, remdamasis visuotiniu įstatymu ir sulygindamas visus žmones – laisvus ir vergus, graikus ir barbarus, vyrus ir moteris – išreiškia žmų visų žmonių lygybės idėjos vystymosi tašką“ [16, p. 137]. Taigi nors stoikai ir neturėjo sukūrę universalios žmogaus teisių koncepcijos, tačiau jų siekis teisingumo lygiu pripažinti visiems žmonėms teises, nepriklausomai nuo jų prigimties, buvo reikšmingas žmogaus teisių raidai, nes teisės buvimas visada ir visur rodo žmogaus teisingumą, jo laisvę.

Romos teisininkai, plėtodami stoikų prigimtinės teisės idėjas, formavo aiškesnį požiūrį į juridinę žmogaus teisių koncepciją ir šią koncepsiją grindė mokslinškai nesistemintu mokymu apie teisę ir valstybę, apie prigimtinės ir pozityviosios teisės skirtumus, apie teisinius individo ir valstybės ryšius, apie asmens teisės ir valstybės institucijos kompetencijos santykį, apie subjektnių teisių įgyvendinimo formas ir procedūras bei teisių pareigų vykdymą, apie individų teisių apsaugos priemones, būdus ir t. t. Būtent aiškus teisių ir pareigų nustatymas sudarė puikias sąlygas plėtoti ne tik ekonominiams santykiams – užtikrinti prekybinius ryšius, apibrėžti teisinį privačios nuosavybės statusą, bet ir organizuoti valstybės, kaip žmonių sambūrio siekiant bendro gėrio, gyvenimą [15, p. 177].

Nuo objektinės prie subjektnės teisės buvo pereita tik vėlyvaisiais viduramžiais. Tuo laikotarpiu jau buvo vartojama teisių sąvoka, ir šios teisės buvo konkrečios asmenų subjektnės teisės (apibūdinančios asmens statusą), kolektyvinės ar klasinės. Bet tuo metu šios teisės dar nebuvo suprantamos kaip prigimtinės teisės.

Didžiojoje laisvės chartijoje (*Magna Charta Libertatum*, 1215) subjektnės teisės įvardijamos tokiu terminu kaip „jo teisė“ (*ius suum*) [7, p. 17]. Tuo metu įsitvirtinusios paprotinės teisės pagrindas buvo Chartijoje apibrėžtų teisių koncepcija. Didžioji laisvės chartija buvo

ne vien tik tuo metu besiformuojančios Anglijos teisės rezultatas, jos tekstas buvo kuriamas esant tam tikroms politinėms aplinkybėms, siekiant specialių tikslų – apriboti valdovo valdžią numatant teisėto kišimosi į privatų asmens gyvenimą principus. Chartijos reikšmė buvo ta, kad ji įtvirtino įstatymo viršenybę ne tik piliečių, bet ir paties karaliaus atžvilgiu [17, p. 96].

Viduramžiais laisvo žmogaus teismo ir vergo be-teisiškumo poliarizaciją keitė tobulesnė ir tikslesnė teisė ir luominių – hierarchinių teisinių santykių struktūra. Žmogaus teisės, jų apimtį lėmė priklausomybė tam tikram luomui. Socialinis žmogaus statusas lėmė turimų teisių ir pareigų, kurios buvo siejamos su jo priklausomybe feodalinės sistemos piramidei skirtumus. Tačiau teisinės lygybės principas buvo pripažįstamas vis didesnei daliai žmonių, tiesa, numatant tam tikrą diferenciaciją ir apribojimus. Šiuo laikotarpiu žmogaus teisės skiriasi savo turiniu ir teisių bei pareigų apimtimi.

TEISNUMO IR SUBJEKTINĖS TEISĖS SKYRIMAS KAIP PRIGIMTINĖS ŽMOGAUS TEISĖS KONKRETINANTIS METODAS

Kada viduramžiais *ius* samprata virto ankstyvąja moderniąja prigimtinių teisių koncepcija, nėra aiškiai nustatyta. Pavyzdžiui, Renesanso laikotarpio humanistai labiau nagrinėjo ne prigimtines, o civilines (pilietines) teises. XVII a. pabaigoje susiformavo dvi pagrindinės mąstymo apie žmogaus teises kryptys. Pirmoji apibrėžė prigimtines, subjektines, individualias teises, o antroji – objektines teises ar/ir civilines teises [7, p. 17].

Olandų teisininkas Hugo Grotius prigimtinių teisių idėją kildino iš visuomenės. Jis teigė, kad *ius* atitinka teisės sąvoką ir yra kaip asmeniui suteiktas leidimas turėti arba daryti kažką teisėto [7, p. 18]. Leidimo suteikimas suponavo galimybę teismo lygio teisių pripažinimą kiekvienam individui. Pasak Grotiuso, prigimtinių teisių samprata apima pareigą gerbti kito teises, teisingumo siekį. Kiekvienas turi derinti teises su pareiga padėti visuomenei. Ši pareiga yra būtina norit apsaugoti save, savo laisvę ir nuosavybę.

XVII a. Thomas Hobbesas apibrėžė gana aiškius teisės (*ius*) ir įstatymo (*lex*) atskyrimo kriterijus. Laisvės pripažinus ją teise ribos buvo nustatytos įstatymu, teisė ir įstatymas ne tik atskirti tarpusavyje, bet ir oponavo vienas kitam. Thomas Hobbesas teigė, jog iš žmonių natūralios prigimties išplaukia kiekvieno prigimtinė teisė daryti tai, kas labiausiai jį apsaugotų. Dėl šios priežasties vyko „visų karas su visais“ [18, p. 84]. Savisaugos interesas skatino tą karą baigti sudarant „visuomeninę sutartį“ ir atsisakant laisvės įgyvendinti savo pačių valią, nustatant jos ribas ir paklūstant suverenui, o šis mainais išsipareigoja ne tik pripažinti individų teises, bet ir imtis jų apsaugos.

Johnas Locke'as žmones apibūdino kaip protingas ir aktyvias būtybes. Locke'o požiūriu kiekvienas individas pagal prigimtines teisės reikalavimą yra atsakingas Dievui. Pasak Locke'o, „prigimties statusas“ kiekvienam suteikia teisę į savigyną, jei valstybė nesaugo jo teisių. Protingi individai gali priešintis prieš valdžią

gindami savo teises ir priversti valstybę vykdyti šių teisių apsaugą. Locke'as plėtojo individualistinę prigimtinės teisės teoriją, paremtą jo tikėjimu, kad kiekvienas individas turi fundamentinę pareigą Dievui, taip pat prigimtine teisę į laisvę, kuri galėjo būti ribojama tik pareiga gerbti kito prigimtines teises [7, p. 21]. Locke'o manymu, kiekvienas individas turi turėti jam priklausančią nuosavybę kaip jo darbo rezultata. Darbas buvo pagrindas atsirasti privačios nuosavybės teisei. Locke'as pilietiniu interesu laikė gyvenimą, laisvę, sveikatą ir kūniškų kančių nebuvimą bei tam tikrą gerovę, pinigus, žemę ir pan. [19, p. 218]. Visų šių teisių atsiradimą Locke'as siejo su žmogaus valia ir individualiomis jo pastangomis. Tai leidžia manyti, kad laivė buvo tarsi suteiktas leidimas veikti (teisnumas), kuris reikškė raginimą imtis pareigų vykdymu įgyti subjektines teises.

INDIVIDUALISTINĖS ŽMOGAUS TEISIŲ SAMPRATOS KRITIKA TEISNUMO IR SUBJEKTINĖS TEISĖS POŽIŪRIU

XVIII a. pabaigoje Locke'o principus dėl konstitucinės monarchijos, teisės į gyvybę, laisvę ir nuosavybę bei kitas prigimtinių teisių teorijos propaguojamas idėjas pakeitė liberalizmo ideologija. Ji suformavo kitoki požiūrį į žmogaus teises ir jų apsaugą. Liberalizmo doktrina apsiribojo teisių pripažinimu ir atsisakė valstybės pagalbos teisių įgyvendinimo srityje. Liberalizmo doktrina jos ankstyvosiose raidos stadijose rėmėsi žmogaus teisių prigimtiškumo idėjomis ir principais, o vėliau išsirutuliojo į teisinio pozityvizmo versijas.

Klasikinė liberalizmo doktrina grindžiama individualizmo principu, kuris yra būtina kiekvieno žmogaus laisvės ir lygybės sąlyga. Žmogaus laisvės ir lygybės idėja teisių lygiu reiškia individų juridinę lygybę, teismo pripažinimą kiekvienam individui, o ne tam tikrai kategorijai žmonių, kaip tai buvo būdinga viduramžiais.

1789 m. prasidėjusios Didžiosios Prancūzijos revoliucijos sąlygomis Steigiamasis susirinkimas priėmė Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją. Šios deklaracijos atsiradimui turėjo įtakos revoliucinės idėjos, o jų esmė buvo visuotinės lygybės principas. Deklaracijoje žmogaus teisės buvo pripažintos prigimtinėmis ir suvokiamos teismo lygiu, todėl jų įgijimas nesiejamas su pareigomis. Teisių ribojimas buvo galimas tik įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka.

Prancūzijos revoliucijos idėjas perėmė Anglijos radikalai. Thomas Paine'as buvo vienas iš aktyviausių šių idėjų skleidėjas. Paine'as tikėjo, kad demokratija yra viena iš žmogaus teisių užtikrinimo sąlygų. Žmogaus teises jis skirstė į prigimtines ir pilietines. Jo teigimu, „kiekviena karta turi lygias teises, kaip ir einančios po jų, remiantis ta pačia taisykle – kiekvienas individas gimsta lygus savo amžininkui“ [20, p. 85]. Kiekvienas žmogus turi turėti „bilietą“ – leidimą, t. y. teisnumą. Paine'o nuomone, prigimtinės teisės yra visų jo pilietinių teisių pagrindas. Prigimtinės teisės yra tos, kurios priklauso žmogui dėl jo teisės egzistuoti. Šios rūšies yra visos intelektualinės, arba minties, teisės, taip pat teisės,

leidžiančios elgtis kaip individui dėl savo patogumo ir laimės, bet nepažeidžiant kitų žmonių prigimtinių teisių. Tai teisės, kurios teismo lygiu pripažįstamos visiems, o jų pagrindu turi būti įgyjamos subjektinės arba pilietinės teisės. Tačiau šiomis teisėmis, kaip nurodė Paine'as, pasinaudoti žmogus ne visada gali [20, p. 87]. Ir tai suprantama, nes teismo lygio teisių vartimą subjektinėmis teisėmis lemia ir ekonominės asmens galimybės. Pirmiausia teisės ir laisvės įgijo tie, kurie buvo ekonomiškai pajėgesni, o skurdesniems liko pareigos.

Individualizmui būdinga teisių abstrakcija, jų deklaratyvumas reiškė kalbėjimą tik apie teismo lygio žmogaus teises. Teisės buvo siejamos ne su jas legalizuojančiomis pareigomis, o su turimu žmogaus turtu. Liberalizmo doktrina tenkinosi tik juridinės laisvės skelbimu ir pripažino tokius principus kaip valstybės valdžios nesikišimas į ekonominius santykius, nuosavybės neliečiamumas, absoliuti sutarčių laisvė. Pati žmogaus laisvė buvo siejama ne su individo gebėjimais, o su jo turimomis materialinėmis gėrybėmis. Tačiau laisvė neturintiems kapitalo daugiau reiškė galimybę negu realybę [21, p. 13].

KOLEKTYVISTINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ IDEOLOGIJA TEISUMO IR SUBJEKTYVŲ TEISĖS POŽIŪRIU

XIX a. iškilęs poreikis sukonkretinti teisę turėjo nemažą įtaką formuojant kritinį požiūrį į *laissez faire, laissez passer* (leisti ir nesikišti) idėją ir valstybės eliminavimą iš visuomenės gyvenimo. Prancūzijos revoliucijos metu susiformavusi liberalizmo doktrina buvo laikoma kaip pavojinga dėl pernelyg didelio jos supaprastinimo ir dogmatiškumo. Perdėtas individualizmas ir asmenybės autonomija sudarė sąlygas visuomenės poliarizacijai, o pačios teisės, įgavusios abstraktų pobūdį, tapo sunkiai įgyvendinamos. Todėl atsirado poreikis ne tik pripažinti individą teisės subjektu, bet ir įtvirtinti vienokias ar kitokias jo subjektyvias teises, be kurių egzistavimo individas negalėtų išnaudoti visų savo galimybių ir gabumų, būti kultūriškai aktyvus.

Kaip atsakas į liberalizmo propaguojamas vertybes išsirutuliojo nauja pažiūra į individą kaip visuomenės visumos (kolektyvo) narį, kuriam pripažįstamas tik santykinis savarankiškumas. Mainais už ribotą individualumą jis gali tikėtis „geranoriškos“ valstybės pagalbos ir globos.

Kritikuodamas absoliučiomis laikytas tokias prigimtines teises idėjas kaip laisvė, gyvybė, sąžinės laisvė, darbo vaisiai, nuosavybė ir visų lygybė prieš įstatymą Edmundas Burke'as iš esmės jų nepaneigė. Tačiau jo požiūriu visuotinumą geriausiai atveju yra nenaudinga metafizinė abstrakcija, o blogiausiai – socialinės tvarkos griovėjas. Anot jo, geriau realios žmogaus teisės yra socialinės nei prigimtines [7, p. 27]. Subjektyvios teisės šaltiniu jis laikė išskirtinai valstybės valią (t. y. parlamento, išrinkto ir veikiančio pagal tautos įgaliojimą), kuri, kaip vienintelė ir

neiginčijama, gali suteikti laisvę, leidimą veikti arba tam tikrais atvejais apriboti šią teisę [20, p. 57].

Jeremy Benthamas buvo dar kategoriškesnis nei-gdamas absoliučias prigimtines teises. Savo kritiką jis grindė tuo, kad vienu teisių tikslai gali prieštarauti kitų teisių tikslams, ir tik teisių ribojimas atsižvelgiant į aiškius kriterijus leidžia išvengti teisių konflikto [7, p. 27]. Benthamas siūlė kurti teisę remiantis racionaliu pagrindu, t. y. pašalinant visas prigimtines teises abstrakcijas ir neaiškumus, nes prigimtinių teisių tikslai yra neaiškūs, todėl negali būti objektyviai įvertinti [22, p. 12]. Pagrindine žmogaus siekių paskata Benthamas laikė asmeninę naudą, kuri jau savaime turi paisyti ir kitų interesų. Žmogaus teismo jis laikė legaliu teisių įgyjimo pagrindu. Teismo buvo leidimas kurti bendrą gėrį visuomenėje. Jeremy Benthamas pripažino tik tokias teises, kurios yra įtvirtintos įstatyme. Be to, jis neigė visų formalią teisinę lygybę, nes tuo metu asmens teismo, socialinį statusą lėmė jo turimo turto dydis.

Prancūzų mokslininkas Leonas Duguitas gana miglotas teorines nuostatas dėl individo teisių siekė perkelti į konkretnę, praktiškesnę mąstymo lygį. Duguitas subjektyvias teises reiškė per atitinkamas individo socialines funkcijas. Pasak jo, nuosavybės teisė yra ne teisė, o tik socialinė funkcija. Asmuo nuo pat nuosavybės atsiradimo momento įgyja su jos valdymu susijusias pareigas. Jei pareigos vykdomos tinkamai, asmens nuosavybė ir su ja atliekami veiksmai yra saugomi valstybės, tačiau jei jis pareigų nevykdo arba vykdo jas netinkamai, pavyzdžiui, neprižiūri ir nedirba žemės, palieka griūvantį namą, valdžia turi teisę įsikišti į nuosavybės valdymą ir įpareigoti savininką atlikti socialinę funkciją, t. y. pareigą naudoti turtą pagal jo paskirtį.

Nors Duguitas „kolektyvistines doktrinas“ apibūdino kaip necivilizuotas ir skatinančias grįžti atgal, tačiau akivaizdu, jog jo teorija grįsta asmenybės ir subjektyvių jo teisių neigimo idėja. Duguitas manė, kad ne asmuo nusistato veiklos tikslus, kad ne jis pats lemia vienokią ar kitokią nuosavybės paskirtį, o kad tikslai yra patys savaime objektyvūs, duoti iš anksto ir aukštesni už atskirų individų poreikius. Tačiau Duguitas nepaaiškina, iš kur šis objektyvumas kyla. Pasak jo, individas yra ne tikslas, o priemonė, ir reikšmingas tik tiek, kiek vykdo vienokią ar kitokią socialinę misiją [23, p. 113]. Tačiau individo pripažinimas priemone reiškia pamiršimą visos jo kovos už teises kelią.

Valstybės vaidmens didinimas priskiriant jai pareigą rūpintis visuomenės gerove reiškė, kad teismo lygio teisės virsdavo subjektyviomis teisėmis valstybei perimant pareigas, kurias pats asmuo turėtų vykdyti. Tačiau kuo daugiau valstybė perima šių pareigų, tuo labiau pasireiškia žmonių vienodumas, nyksta jų individualumas, kultūrinis aktyvumas. Taip teisės vėl pradeda įgyti abstraktų pobūdį, nes lieka neaišku, kokias teises asmuo turi įgyti vykdydamas pareigas ir kokias – jų nevykdydamas [1, p.

165]. Pats žmogus tampa visuomenės (kolektyvo) nariu ir priklausomas nuo jos, nes visuomenė imasi teisės normomis kurti ir saugoti sąlygas, būtinas oriai žmogaus egzistencijai užtikrinti, kartu apibrėždama jo laisvės ribas [24, p. 448].

IŠVADOS

1. Teisnumas yra leidimas įgyti subjektinę teisę. Žmonių lygybė pirmiausia reiškiasi teisnumu. Teisnumo lygiu valstybė pripažįsta teises visiems žmonėms ir iš jų nereikalauja prieš tai atlikti jokių pareigų. Tai tik leidimas veikti, įsigyti reikalingą gėrį ir į jį įgyti subjektinę teisę.

2. Subjektinę teisę apibūdina šie požymiai: reali galimybė naudotis socialinėmis vertybėmis; leidimas įgyti teisę individualiomis pastangomis; pareiga nekliudyti kitam naudotis subjektinėmis teisėmis; pareiga atlikti kito asmens arba bendrijos naudai tam tikrus pozityvius veiksmus; pareiga atlyginti žalą, kurią asmuo, naudodamasis savo subjekutine teise, padaro kito asmens teisėms; teisė kreiptis į valstybę dėl pažeistų teisių apsaugos. Bet kuri subjektinė teisė yra tiek pati savaime vertinga, kiek galima ją įgyvendinti, t. y. pasinaudoti subjektinės teisės teikiamomis galimybėmis siekiant patenkinti materialinius ar kultūrinius poreikius.

3. Žmogaus teisės pirmą kartą buvo suformuluotas vėlyvosios antikos (stoicizmo) laikais. Tai iš visuotinės žmogaus prigimties, pirmiausia iš žmogaus orumo (Seneka) išplaukiantys reikalavimai. Romėnų teisėje subjektinė teisė aptinkama kaip teisių kiekvienam individui suteikimo (*ius suum cuique tribuere*) arba „atidavimo kiekvienam savo“ išraiška, o teisnumo sąvoka yra *ius* sampratoje, apimančioje teisių tam tikros kategorijos žmonėms pripažinimą. Romėnų teisėje aiškus teisių ir pareigų nustatymas sudarė puikias sąlygas vystytis ne tik ekonominiams santykiams, bet ir organizuoti valstybės gyvenimą.

4. Žmogaus teisių raidai reikšmingas buvo krikščionių mokymas apie žmogų kaip Dievo gyva-vaizdį. Viduramžių teologai puoselėjo kiekvieno žmogaus prigimtines laisvės ir lygybės, visų žmonių vienodo vertingumo, jų teisinės lygybės idėjas taip siekdami pripažinti teisnumo lygio teises visiems individams. Nuo objektinės prie subjektinės teisės buvo pereita vėlyvaisiais viduramžiais, kai teisės buvo apibrėžtos kaip konkrečios asmenų subjektinės teisės (apibūdinančios asmens statusą), kolektyvinės ar klasinės. Šiuo laikotarpiu žmogaus teisės lieka skirtingos savo turiniu bei teisių ir pareigų apimtimi, kuri siejama su individo priklausomybe atitinkamam luomui.

5. XVII a. pabaigoje susiformavo dvi pagrindinės mąstymo apie žmogaus teises kryptys. Pirmoji pabrėžė prigimtines, subjektyvias, individualias teises, įgyjamas žmogaus pastangoms, o antroji apibūdino objektines teises ar/ir civilines teises, priklausančias nuo valstybės valios.

6. XVIII a. pabaigoje prigimtinių žmogaus teisių teorijos idėjas pakeitė liberalizmo doktrina. Pradžioje

ji buvo grindžiama žmogaus teisių prigimtiškumo idėjomis, vėliau tapo teisino pozityvizmo versijomis. Individualizmo ideologija siūlė radikaliam pakeisti supratimą apie žmonių teises ir atsisakyti valstybės pagalbos teisių įgyvendinimo srityje. Čia teisių lygybė reiškė juridinę lygybę, teisės traktuojamos kaip aboliučios ir iš esmės buvo teisnumo lygio.

7. Be ekonominio pagrindo suteiktos žmonėms teisės liko teisnumo lygio. Dažnai jos praradavo galimybę virsti subjektinėmis teisėmis. Todėl XIX–XX a. atsirado reikmė žmogaus teises papildyti socialinėmis teisėmis, o tai reiškė, kad teisnumo lygio teisės virsdavo subjektinėmis teisėmis valstybei primant pareigas, kurias turėtų vykdyti pats asmuo.

LITERATŪRA

1. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2004.
2. **Lietuvos Respublikos** civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74.
3. **Zivilrecht. Wirtschaftsrecht.** – Baden-Baden: Nomos Textausgaben. 8 Auflage. 1999. S. 15. General Principles of the Civil Code Act. Consolidated to 18 November 1996. Passed on 28 June 1994 (RT* I 1994, 53, 889), entered into force 1 September 1994. <http://www.legaltext.ee/text/en/X0015.htm>; Latvijas Republikas Civillikums <http://www.ttc.lv/lv/publikacijas/civillikums.pdf>; ACT of the Czech Republic No. 40/1964 Sb. Civil Code. <http://mujweb.cz/www/vaske/obcan1.htm>; <http://www.admin.ch/ch/fr/rs/210/a11.html> Prisijungimo laikas: 2006 01 28
4. **Теория** государства и права. Хрестоматия. Том 2. Право. Автор – составитель Марченко М. Н. – Москва, 2004.
5. **Lietuvos Respublikos** Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33.
6. **Теория** государства и права. Курс лекций / Под ред. Матузова Н. И., Малько А. В. – Москва: Юрист, 2004.
7. **Human Rights** by Michael Freeman. – Cambridge: Polity Press, 2005.
8. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius: Pradai, 1997.
9. **Vaišvila A.** Teisinis personalizmas // Teisės problemos. 2001. Nr. 4.
10. **Виг Й.** Права и свободы человека и гражданина // Государства и право. 1995. No. 7.
11. **Posner R. A.** Jurisprudencijos problemos. – Vilnius: Eugrimas, 2004.
12. **Psichologijos žodynas.** – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
13. **Aristotelis.** Nikomacho etika. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Mintis, 1990.
14. **Дигесты** Юстиниана. Памятники Римского права: Законы XII таблиц. Институты Гая. Дигесты Юстиниана. – Москва: Зерцало, 1997.
15. **Baublys L.** Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai: daktaro disertacija. – Vilnius, 2004.
16. **Лосев А. Ф.** Стоицизм. Философская энциклопедия. – Москва: Наука, 1975. Т. 4.
17. **Konstitucingumas** ir pilietinė visuomenė. – Vilnius, 2003.
18. **Halder A.** Filosofijos žodynas. – Alma littera, 2002.
19. **Права** человека. – Москва, 2004.
20. **Paine T.** Žmogaus teisės. – Vilnius: ALK / Naujoji Rosma, 2003.
21. **Vaišvila.** Socialliberalizmas. – Vilnius, 1999.

22. **McCoubrey H. and White N. D.** *Textbook jurisprudence.* – Oxford University Press, 1993.
23. **Покровский И. А.** *Основные проблемы гражданского права.* – Москва, 2003.
24. **Šlapkauskas V.** *Teisės sociologijos pagrindai.* – Vilnius, 2004.

THE CONCEPTION OF HUMAN RIGHTS FROM THE POSITION OF PASSIVE LEGAL CAPACITY AND SUBJECTIVE RIGHT

Doctoral Candidate Rūta Petkuvienė
Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The analysis of human rights becomes important from the standpoint of passive civil capacity as related to the subjective right when a need for realization of the rights in practice arises. Being definite the rights allow a person to differentiate between the right and the permission to act, i.e. people realize which of the rights they have to acquire by performing their duties and which become subjective when the state adopts the duties they themselves should exercise. Therefore, striving to overcome the vagueness of human rights conception the article tries to analyze the historical development of

human rights in the view of passive civil capacity and subjective right. The article suggests the conception of passive civil capacity and subjective right as a means to make human rights more definite.

The French historian first M. Villey initiated a debate on the distinction objective rights and subjective rights in Roman law. A clear shift from objective rights to subjective rights took place only in the late Middle Ages. The subjective rights were rights of particular person, statuses, collectivities or classes. They were not natural rights. In the beginning of the seventeenth century there were two principal traditions of thinking about rights. The first emphasized natural, subjective, individual rights and the second emphasized objective right and/or civil rights.

At the end of the eighteenth century the concept of individual rights was opposed by conservatives it was too egalitarian and subversive, and by some radicals because it endorsed too much inequality of wealth. The rights were defended not as natural rights but as conducive to the common good, either on utilitarian grounds. Utilitarianism generally replaced natural rights as the basis of movements for social reform. The working-class nevertheless played a vital role in the struggle for economic and social rights. At this moment the state adopts the duties person themselves should exercise.

Keywords: passive legal capacity, subjective rights, human rights.